

Юрій Ричка

**БАСКСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ В ІСПАНІЇ
ФРАНКІСТСЬКОГО ПЕРІОДУ (1939–1975)****BASQUE NATIONALIST MOVEMENT IN SPAIN
OF THE FRANCOIST PERIOD (1939–1975)**

DOI: 10.58407/litopis.250206

© Ю. Ричка, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3608-3410>

Мета статті: простежити шляхи розвитку баскського націоналістичного руху у Франкістській Іспанії, висвітлити його ідеали та цілі, легальні форми і збройні методи спротиву режиму. У роботі використані загальнонаукові й історичні **методи** дослідження, а також методи історичного джерелознавства, застосовані згідно з принципами об'єктивності та світоглядно-ідеологічної неупередженості. **Наукова новизна** полягає у з'ясуванні внутрішніх структурних трансформаційних перетворень Іспанської держави в 1939–1975 рр. та їх впливу на піднесення й радикалізацію баскського націоналістичного руху. Простежено зміни в його ідеології, що викликали появу нових форм і методів протистояння франкістському режиму в боротьбі баскських націоналістичних угруповань за створення незалежної Великої Еускаді – Країни Басків.

Висновки. Характер національної політики франкістського уряду Іспанії в 1939–1975 рр. визначала стратегія пошуку символічних цінностей, здатних об'єднати й консолідувати народи країни в єдину політичну націю. При цьому авторитарний режим жорстоко придушував будь-який прояв регіональних націоналізмів як ознаку сепаратизму та намагався знищити периферійну ідентичність народів Іспанії. У 1937 р. франкістським декретом була ліквідована автономія Країни Басків, скасовано традиційні для цього історико-культурного регіону на заході Піреней податкові пільги (*conciertos economicos*), накладено заборону на використання в публічних закладах баскської народної мови *Euskara*. Унаслідок чого баскський націоналістичний рух еволюціонував до виокремлення в 1959 р. радикальної його течії, що її уособлювала ETA – *Euskadi Ta Azkatasuna* (Баскська Батьківщина та Свобода). На відміну від лідерів Баскської Націоналістичної партії (PNV), які вважали, що «тиха війна» могла б бути більш ефективною стратегією збереження баскської нації під диктатурою, ETA стала на шлях збройної боротьби. Вона розгорнула партизанську війну, основними методами ведення якої стали терористичні акти у великих містах, розбійні напади на установи державної влади та управління, а також викрадення іспанських високопосадовців і правоохоронців.

Ключові слова: Франкістська Іспанія, баскський націоналізм, тероризм, ETA.

The purpose of the publication: to trace the development of the Basque nationalist movement in Francoist Spain, to highlight its ideals and goals, legal forms and armed methods of resistance to the regime. The work uses general scientific and historical research **methods**, as well as methods of historical source studies, applied in accordance with the principles of objectivity and ideological impartiality. **The scientific novelty** lies in the elucidation of the internal structural transformational changes of the Spanish state in 1939–1975 and their impact on the rise and radicalization of the Basque nationalist movement. Changes in its ideology are traced, which caused the emergence of new forms and methods of opposition to the Francoist regime in the struggle of Basque nationalist groups for the creation of an independent Greater Euskadi – the Basque Country.

Conclusions. The nature of the national policy of the Francoist government of Spain in 1939–1975 was determined by the strategy of searching for symbolic values capable of uniting and consolidating peoples of the country into a single political nation. At the same time, the autocratic regime brutally suppressed any manifestation of regional nationalisms as a sign of separatism and tried to destroy the peripheral identity of peoples of Spain. In 1937, the autonomy of the Basque Country was liquidated by a Francoist decree. Tax exemptions (*conciertos economicos*), traditional for this historical and cultural region in the western Pyrenees, were cancelled, and the use of the Basque language *Euskara* in public institutions was banned. As a result, the Basque nationalist movement evolved until the separation in 1959 of its radical current, which was personified by ETA – *Euskadi Yes Azkatasuna* (Basque Homeland and Freedom). Unlike leaders of the Basque Nationalist party (PNV), who believed that a «quiet war» could be a more effective strategy for preserving the Basque nation under dictatorship, ETA embarked on an armed struggle against

it. It launched a guerrilla war, the main methods of which were terrorist acts in densely populated cities, robberies on state power and administration institutions, and the kidnapping of high-ranking Spanish officials and law enforcement officers.

Key words: Francoist Spain, Basque nationalism, terrorism, ETA.

Етнічна спільнота, що позиціонує себе як *Еускал Геррріа* («баскський народ»), має самотутні культурні коріння й потужні історичні традиції боротьби за своє національно-політичне самовизначення та створення власної незалежної держави на заході Піренейв. Ідеологічні підвалини баскського націоналізму набули свого увиразнення наприкінці XIX ст. Його змістовне наповнення сформувалося на ґрунті героїзації історичного минулого, прославлення мовних традицій спільноти й усвідомлення нею своєї самотутньої ідентичності. Політичне оформлення баскського націоналістичного руху сталося 31 липня 1895 р. з установою Біскайської Провінційної Ради (*Bizkai-Buru-Batzar*) і створенням Баскської Націоналістичної партії.

Політизація баскського націоналізму була пов'язана головним чином з поступовою централізацією Іспанії на поч. XX ст. та індустріалізацією й модернізацією Країни Басків. Унаслідок таких трансформацій було скасовано «фуерос», тобто історичні автономні права та свободи басків¹. Змін зазнали традиційна економіка регіону, національна та соціальна структура місцевого населення, що зрештою й призвело до конфлікту між міським лібералізмом і сільським традиціоналізмом².

Піднесення баскського та інших регіональних націоналізмів в Іспанії було також пов'язано з нерівномірним поширенням модернізації, занепадом традиційних «низьких» культур і появою анонімних, автономізованих суспільних відносин, на які нарікала незадоволена та збентежена місцева інтелігенція. Швидка індустріалізація, що охопила Країну Басків і Каталонію, за словами професора-дослідника іспанського державного університету Країни Басків (UPV / EHU) Даніеле Конверсі, «перевернула досі гармонійну та здебільшого відокремлену культуру, зруйнувавши традиційні способи життя та залишивши смертельну рану», ліками від якої, умотивовував вчений, стали баскський та каталонський націоналізм³. Соціальні та економічні зміни, викликані швидкою індустріалізацією країни, були тими пружинами, що запустили націоналістичний рух і дозволили йому перетворити місцевий партикуляризм на національну ідентичність. Баски середнього класу розвинули націоналізм як реакцію на безперервні зміни, які, на їхню думку, загрожують баскській національній ідентичності та спричиняють непоправну деформацію традиційного суспільства⁴. Потік робітників-мігрантів з інших регіонів Іспанії посилив відчуття загрози, що призвело до швидкої маргіналізації баскської культури та мови в містах і створення ідеального середовища для націоналістичної агітації.

І вона принесла неабиякі успіхи. У період Першої світової війни та у 20-х–30-х рр. XX ст. розвиток баскського національного руху набув свого піднесення. Баскська Націоналістична партія (PNV) поширила вплив на всі баскські провінції Іспанії. У 1936 р. була відновлена автономія Країни Басків. Її столицею стало стародавнє місто Герніка. Засноване у XIV ст., це місто віддавна було головним культурним й історичним центром баскської нації. Поблизу розлогого старого дуба, де раніше просто неба відбувалися народні збори, було зведено нову будівлю парламенту. Президентом новоутвореної автономії став Рамон де ла Сота Абурто. Його однодумці стали сенаторами в іспанських кортесах для Гіпускоа, Наварри та Біскаїї.

Напередодні Громадянської війни в Іспанії, що розв'язалася у 1936 р., баскський націоналізм був сформованою політичною силою зі значним числом прихильників. Баскські провінції, за винятком Наварри, у Громадянську війну виступили на боці республіканських сил. Повстанці на чолі з генералом Франко вбачали в регіональних іспанських націоналізмах пряму загрозу єдності Іспанії. Баскський націоналізм був перешкодою на шляху до об'єднання країни та встановлення режиму його одноосібного володарювання, через що Франко прагнув розчавити націоналістичні рухи, не гребуючи при цьому застосуванням збройних засобів боротьби. Такою каральною акцією стало бомбардування міста Герніка. Повітряний наліт на культурну столицю Країни Басків було здійснено за наказом Франко німецькими та італійськими військово-повітряними силами 26 квітня 1937 р. Перший в історії прицільний авіаційний удар по цивільному населенню знищив близько

¹ Suarez Cortina M. *La Espana Liberal (1868–1917). Politica y sociedad*. Madrid: Sintesis, 2006. P. 97–98.

² Castells L. 'El nacionalismo vasco (1890–1923) ¿una ideología modernizadora?' *Ayer*. 1997. Vol. 28. P. 27–162; Mu-rro D. *Ethnicity and violence: the case of radical Basque nationalism*. London, 2008. P. 46.

³ Conversi J. *The Basques, the catalans and Spain: alternative routes to nationalist mobilisation*. Reno: University of Nevada press, 2000. P. 48.

⁴ Fusi J. *Pluralismo y Nacionalidad*. Madrid: Alianza Editorial, 1984. P. 220.

90% міста та вбив понад 1600 осіб. Ця подія увічнена на славнозвісному полотні Пабло Пікассо «Герніка».

Громадянська війна в Іспанії (1936–1939) стала переломним моментом в історії баскського націоналістичного руху. Вона увійшла в баскський націоналістичний дискурс як іспанська агресія проти баскських провінцій, порушення права баскського народу на автономію, яка була ліквідована франкістським декретом у 1937 р. Громадянська війна в Іспанії, що мала катастрофічні наслідки для баскської нації, стала частиною колективної пам'яті басків. Свого часу Дієго Муро справедливо зауважував, що «політика пам'яті, яка вирішила «забути» певні факти та воліла «пам'ятати» «війну 1936 року» або «Третю карлістську війну», усунула «братовбивчий» вимір війни»⁵.

Перемога прихильників генерала Франко у Громадянській війні легітимізувала франкізм. Політична практика франкізму знайшла всебічне висвітлення в низці зарубіжних і вітчизняних наукових досліджень. Об'ємно ця проблематика, зокрема, представлена в оприцьованих у 1990-х рр. працях української іспаністки О.П. Іваницької⁶. Дослідниця ретельно простежила політичний розвиток франкістської Іспанії в 1939–1975 рр., окреслила основні історіографічні здобутки, що дало їй змогу схарактеризувати франкізм як різновид тоталітарно-авторитарних режимів. Підсумки вивчення внутрішньої політики франкістського режиму були узагальнені в кандидатській дисертації Ю.В. Павлишиної⁷.

Франкістська Іспанія почала впроваджувати суворі програми централізації та гомогенізації, намагаючись створити нерозділену національну державу, але ця спроба ніколи не була повністю завершена і завжди супроводжувалася конфліктами між тенденціями інтеграції та фрагментації. Франкістський уряд, який правив Іспанією з 1939 по 1975 рр., жорстоко придушував будь-який прояв периферійного націоналізму як ознаку сепаратизму та намагався знищити історично сильно регіональну та периферійну ідентичність Іспанії. Переможці громадянської війни розпочали загальнонаціональну операцію з очищення від імовірних націоналістів, зосередившись на Каталонії та провінціях Країни Басків. У 1937 р. Франко назвав Біскаїю та Гіпускоа «провінціями-зрадниками», і вони залишалися такими в його очах протягом майже сорока наступних років. Уряд Франко заборонив використання баскської народної мови *Euskara* під час церковних богослужінь та ритуалів, у закладах освіти, зокрема шкільній системі. Були скасовані давні податкові пільги, відомі як *conciertos económicos*. Крім того, заборонено використання традиційних баскських імен, постановки театральних вистав баскською мовою та фольклорних свят як культурних проявів баскської ідентичності. Спротив цим заборонам спочатку був млявим через відсутність організованої політичної опозиції франкізму, оскільки репресії впродовж 1940–1950-х рр. були дуже жорстокими⁸. Але баскський національний рух не згасав. Хоча в сер. ХХ ст. спостерігалось доволі мало публічних проявів націоналізму, він продовжував давати про себе знати у віддалених баскських регіонах, де держава мала невеликий вплив.

Військова диктатура спричинила так звану «приватизацію націоналістичної політики», яка витіснила національні потуги в приватну сферу та перетворила політичну філософію регіонального націоналізму на складову баскської ідентичності, намагаючись придушити будь-яке публічне вираження таких настроїв. Іншими словами, баскський націоналізм набув виміру народної традиції, яка підтримувалася та передавалася через родину та сім'ю, а також була ідеологією та політичним рухом. Така інтерналізація націоналізму сприяла не лише його політичному виживанню, а й безперервному увічненню через появу нових поколінь молодих, націоналістично налаштованих басків. Під знаменами ЕТА вони розпочали жорстоку, довготривалу війну проти диктатури.

Створена у 1959 р. лівоекстремістська організація ЕТА зуміла повернути баскський націоналізм у громадську та політичну сферу й суттєво збільшити свою базу підтримки завдяки прямому зв'язку націоналістичних устремлінь з антифранкістською боротьбою. Це забезпечило баскському націоналістичному руху повну монополію на весь політичний спектр регіону. З одного боку був націоналізм PNV, а з іншого – націоналізм ЕТА. Крім того, ЕТА вдалося кинути виклик авторитету та легітимності іспанської держави, позбавивши її монополії на застосування насильства та спровокувавши репресивні дії, використані для подальшої націоналістичної мобілізації.

Методи Франко виявилися вкрай неефективними у вирішенні баскської проблеми. Майже чотири десятиліття авторитаризму в Іспанії, політики асиміляції та централізму

⁵ Muro D. Ethnicity and violence... P. 90.

⁶ Іваницька О. Політичний розвиток Франкістської Іспанії 1939–1975 рр. Вінниця, 1996; Її ж. Типологія та політико-правові засади франкізму: сучасні інтерпретації. *EMPIRIO*. 2024. Т. I. Вип. 1. С. 22–32.

⁷ Павлишина Ю. Внутрішня політика франкістського режиму в Іспанії 1939–1975 рр. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2007.

⁸ Clark R. The Basques: Franco years and beyond. Reno: University of Nevada press, 1979. P. 76.

привели до загострення баскського питання, піднесення національного руху ще з більшою інтенсивністю, ніж раніше⁹. Франкізм, як це не парадоксально б звучало, мав вирішальне значення у відродженні та зміцненні баскського націоналізму. Як справедливо зауважував американський історик Роберт Кларк, «генералу Мола та Франко вдалося за лічені місяці досягти того, чого не вдалося досягти десятиліттям пропаганди Сабіно Арани де Гоїрі та новим націоналістичним поколінням Баскської Націоналістичної партії, – піднести баскську національну свідомість»¹⁰. Багато ознак указують на те, що придушення центральною владою регіональних націоналізмів в Іспанії, зокрема баскського, призводило не до їхнього знищення, а до відродження.

По-перше, сповідувані ним ідеї відповідали настроям баскського громадянського суспільства, у якому націоналізм набув особливої значущості та емоційної прив'язки в результаті його інтерналізації та переростання в одну з традицій, яку необхідно підтримувати та цінувати. Очікувалося, що кожен справжній баск стане зятим патріотом, оскільки націоналізм, який був загнаний у підпілля, став розглядатися як боротьба за права баскської нації проти диктатури. Іншими словами, націоналізм укорінився в баскській ідентичності.

Баскська Націоналістична партія (PNV) у вигнанні також сприяла зміцненню баскського націоналізму. Її лідери вважали, що «тиха війна» могла б бути більш ефективною та прагматичною стратегією збереження баскської нації під диктатурою. Пропаганда PNV, що поширювалася з-за кордону, була спрямована саме на звичайних людей з провінцій, закликаючи молоді покоління зберегти баскську спільноту під асиміляційним і централізуючим тиском держави. Порадник або обов'язків «правильного» баскського націоналіста, опублікований PNV у партійній газеті *Alderdi* в 1955 р., радив баскам, як поводитися, щоб залишатися справжніми патріотами. Цей, сказати б, «Лексикон баскського націоналіста» передбачав викладання та вивчення баскської мови і культури. Зобов'язував надавати допомогу в розповсюдженні націоналістичної пропаганди – газет, брошур та листівок. Передбачав обов'язкове читання й обговорення націоналістичних періодичних видань серед членів родини та близьких друзів. Крім того, закликав підтримувати та захищати низку націоналістичних груп, найзначнішою з яких була PNV¹¹.

По-друге, націоналістичний рух був додатково підкріплений делегітимізацією іспанської держави більшістю басків. Франко відштовхнув басків і змусив їх більше ідентифікувати себе з опором іспанській державі, колективно покаравши баскські регіони. Баски неохоче підтримували Республіку через сильні католицькі та консервативні настрої, якими Франко не скористався. Натомість він переслідував і жорстко карав парафіян баскської Церкви, налаштовуючи їх проти свого уряду. Метою національно-державної ініціативи Франко було створення єдиного, узгодженого іспанського уряду, вільного від регіональних прихильностей.

По-третє, баскський націоналістичний рух набував нестримної політичної сили, оскільки він позиціонував себе як народний рух, спрямований проти іспанської диктатури, за свободу і незалежність баскського народу. Інші баскські політичні сили, ідеологічні та інтелектуальні течії були у Франкістській Іспанії ще відносно слабкими та нерозвиненими, а націоналістичні настрої доволі потужними. Частково це можна пояснити відсутністю в Країні Басків університетів і академічних традицій, що призвело б до появи яскравої плеяди місцевої інтелігенції, подібної до інтелігенції Каталонії. Країна Басків подарувала світу багатьох визначних особистостей, які зробили вагомий внесок у розвиток іспанської культури, але вона не спромоглася створити те, що можна назвати «баскською інтелігенцією». Цьому перешкоджало обмежене застосування баскської мови у культурі й літературі та брак закладів вищої освіти¹².

До 1968 р. у Країні Басків не було жодного державного університету. Натомість більшість культурних подій і дискусій відбувалися в громадських товариствах та групах, таких, як спортивні клуби чи гастрономічні організації, що посилювало популістський і переважно фольклорний характер баскської культури. Єдиним університетом у регіоні був *Universidad de Deusto*. Він постав як приватний єзуїтський коледж, заснований у 1886 р. представниками баскської олігархії, які зосереджувалися лише на вивченні економіки та права. Відомий історик Хуан Діес Медрано справедливо зауважував, що *Деусто* був надто малим і вузькопрофільним, щоб стати основою для розвитку прогресивної опозиційної культури у так званого баскського інтелектуала¹³. Проте націоналістичні настрої жваво відроджувалися й були повернуті на громадський фронт серед студентів *Деусто*. Вони ор-

⁹ Medrano J. Divided nations. Cornell, 1995. P. 55.

¹⁰ Guibernau M. Nations without states: political communities in a Global Age. Boston: Polity, 1999. P. 9–10.

¹¹ Clark R. The Basques: the Franco years and beyond... P. 113–114.

¹² Fusi J. Pluralismo y Nacionalidad... P. 209.

¹³ Medrano J. Naciones divididas: clase, política y nacionalismo en el País Vasco y Cataluña. Madrid, 1999. P. 163.

ганізувалися в невелике молодіжне угруповання *Ekin* і видавали газету під такою ж назвою.

Подібні групи стихійно формувалися і в інших містах Країни Басків. Націоналістичний рух студентської молоді підтримала Баскська Націоналістична партія. Але вона діяла обережно й помірковано, що призвело до відпочкування у 1959 р. радикальної течії баскського націоналізму, яку уособлювала ЕТА – *Euskadi Ta Azkatasuna* (Баскська Батьківщина та Свобода). Протягом 1960–1970-х рр. ідеологічні та стратегічні відмінності двох націоналістичних течій стають ще більш очевидними. Але спочатку між ЕТА та PNV виникли три ключові пункти суперечок. Виступаючи за «федерацію семи», яка має бути сформована після розпаду нинішніх іспанських і французьких кордонів, ЕТА підкреслювала територіальну єдність усіх баскських провінцій (як іспанських, так і французьких). Одним із крилатих девізів ЕТА є «*Zaspiak bat*» (Сімка – одне ціле) (мається на увазі 7 регіонів Країни Басків), а платформа організації містила заклик до об'єднання¹⁴.

У свою чергу, PNV дистанціювалася від націоналістичних настроїв французьких басків і продовжувала надавати пріоритет відновлення автономії лише для іспанських баскських регіонів¹⁵. Другим спірним питанням між двома націоналістичними фракціями була автономія. У той час як ЕТА виступала за створення Держави Басків і мала намір, щоб ця держава існувала незалежно від того, які рішення приймаються в Мадриді, PNV прагнула відновити Статут автономії регіону від 1936 р., одразу після смерті Франко. Нарешті, ураховуючи не надто популярне використання баскської мови, особливо в етнічних баскських громадах, PNV вважала пропозицію ЕТА зробити її єдиною офіційною мовою майбутньої незалежної Республіки Басків абсолютно нездійсненною¹⁶.

Теоретичні праці та політична практика «батька-засновника» баскського націоналістичного руху Сабіно Арани, безсумнівно, послужили основним ідейним джерелом для філософії ЕТА. Подібно до Арани та його однодумців, ЕТА мала сильні антиіспанські конотації та підтримувала незалежність Країни Басків від Іспанії. Проте, ЕТА внесла фундаментальні зміни в ідеологію та практику баскського націоналізму, відійшовши як від раннього так званого «аранізму», так і від пізнішого націоналізму PNV. По-перше, ЕТА замінила архайчну й доволі суперечливу ідею раси на більш популярну ідею етнічної належності (*etnia*), яка розуміється в культурно-лінгвістичних категоріях, а не в біологічно-генетичних. По-друге, ЕТА оголосила себе позаконфесійною і навіть антиклерикальною, що було значним відхиленням від спроб попередніх поколінь баскських націоналістів використовувати католицизм як наріжний камінь баскської ідентичності¹⁷. Свою ж практичну діяльність ЕТА вміло пристосовувала до європейських реалій модерної доби.

На початку 1960-х рр. ця організація позиціонувала себе як молодіжний, студентський рух. Але він не був безневинним, бо різко виступав проти репресивної військової диктатури генерала Франко. «Тиху боротьбу», до якої закликала Баскська Націоналістична партія, ЕТА перетворила на не «тиху війну».

Одним із найгучніших її проявів, що приніс ЕТА не лише місцеву, а й міжнародну підтримку та визнання, стало вчинене її представниками вбивство в 1968 р. начальника поліції Гіпускоа Мелітона Мансанаса, який уславився жорстоким поводженням із політичними в'язнями. У відповідь центральний уряд запровадив надзвичайний стан і ув'язнив сотні підозрюваних. Шістнадцять із них були засуджені до смертної кари на гучному судовому процесі в Бургосі, який відбувся 1970 р.¹⁸

Це викликало рішучий протест, включаючи страйки у провінції Гіпускоа та Біскайя, проголошення штату надзвичайного стану в тих областях, страх загального страйку в країні, закриття університетів, вуличні демонстрації в Мадриді та Гренаді, прохання про помилування від Ватикану, кількох іноземних урядів та затримання багатьох лідерів небаскських політичних опозиційних груп. Коли бургоський військовий трибунал виніс суворі покарання, включаючи дев'ять смертних вироків, армія була приведена в бойову готовність і всі погляди були звернені на Франко, який єдиний мав силу зупинити страти. У загальнонаціональному зверненні Франко розрядив ситуацію, замінивши смертну кару на довгострокове ув'язнення.

Проте, судовий процес у Бургосі швидко переріс в одну з найсерйозніших політичних криз, які переживав режим Франко протягом багатьох років. Він супроводжувався масовою мобілізацією ліберальної та лівої сили як в Іспанії, так і за кордоном, що закріпило імідж ЕТА як борця за свободу та демократію¹⁹. За словами Гейберга, судовий процес у Бургосі стер усі залишки політичної апатії серед басків та приніс ЕТА визнання і націона-

¹⁴ Heiberg M. The making of the Basque nation. Cambridge, 1989. P. 111.

¹⁵ Payne S. Basque nationalism. Nevada, 1975. P. 242.

¹⁶ Clark R. The Basque insurgents: ETA, 1952–1980. Wisconsin: University of Wisconsin press, 1984. P. 25–26.

¹⁷ Heiberg M. The making of the Basque nation... P. 111.

¹⁸ Graham R. Spain: change of a nation. London, 1984. P. 11.

¹⁹ Sullivan J. ETA and Basque nationalism: the fight for Euzkadi, 1890–1986. London, 1988. P. 54–57; Clark R. The Basque insurgents... P. 25–26.

лістами, і не націоналістами як символу народного опору режиму Франко²⁰. У цій ситуації ЕТА не залишила демократичній ненаціоналістичній опозиції шансів на успіх. Навіть ті, хто не схвалював тероризм ЕТА, були змушені принаймні не засуджувати його публічно, оскільки бути «анти-ЕТА» трактувалося як про-франкістське і навпаки.

Успіх ЕТА у відродженні націоналістичних почуттів і залучення підтримки був водночас видатним і несподіваним. Баски загалом і націоналісти зокрема були традиційно консервативними, релігійними та миролюбними, мало терпимими до тероризму, особливо лівого тероризму. У Країні Басків не було традицій масової лівої сили – вона мала дуже обмежений досвід робітничих повстань і соціалістичних рухів, таких, як у Каталонії чи сусідній Астурії. Тим не менш, революційна ЕТА закріпилася в авангарді антифранкістської, націоналістичної опозиції та отримала шалену підтримку баскської громадськості. До 1970-х рр. Країна Басків створювала імідж єдності та рішучості в боротьбі з авторитаризмом.

ЕТА взяла на себе відповідальність за вбивство адмірала Луїса Карреро Бланко – очільника іспанського уряду та праву руку Франко. Усі члени Міністерства внутрішніх справ Іспанії стали ціллю ЕТА. У вересні 1974 р. внаслідок вибуху в кафетерії *Rolando* загинули 13 людей. Це був перший невибірковий напад, здійснений терористичною організацією. Проте правлячий режим був не в змозі відрізнити політичні проблеми від проблем громадського порядку та реагував у спосіб, який приносив найбільшу користь ЕТА²¹.

Гучний резонанс у країні викликало вбивство харизматичного лідера ЕТА Еустакіо Мендізабала (Тікі). Розв'язуючи невибірккову політику репресій, франкістський режим розширив базу підтримки націоналістів, викристалізувавши їхній імідж як мучеників і борців за свободу. За словами Гейберга, «по відношенню до цього режиму більшість людей у Країні Басків стали пристрасними баскськими націоналістами»²².

У 1974 р. «Лейбористський фронт» ЕТА розколовся й заснував партію LAIA (*Langile Abertzale Iraultzaileen Alderdia* – Партія патріотичних революційних робітників). Ще один поділ призвів до двох нових гілок: військової ЕТА (ЕТАм) і військово-політичної ЕТА (ЕТАрм). Останній сприяв заснуванню аберцальської спілки.

Реакція іспанського уряду на терористичні акції ЕТА була жорстокою. У серпні 1975 р. уряд Іспанії ухвалив жорсткий антитерористичний декрет-закон. Успішною була й діяльність урядового агента під прикриттям Мікеля Леярза (Лобо), якому вдалося проникнути у військову гілку ЕТА та призупинити її існування. Але страта членів ЕТА – Хуана Паредеса, Чікі та Анхеля Отаегі у вересні 1975 р. викликали нову хвилю протестів в Іспанії та за кордоном, особливо в Країні Басків. Як наслідок, Франко оголосив у країні надзвичайний стан. То було його останнє рішення. 20 листопада Франко помер.

Фізична смерть диктатора не одразу поклала край задушливій атмосфері франкізму в Іспанії. ЕТА розробила наратив про загрозу, яка нависає над баскською нацією не лише від репресивного режиму в Мадриді, але й від триваючих трансформацій баскського суспільства, і вміло використала це для пошуку прихильників і розширення свого охоплення. У 1950–1960-х рр. Країна Басків переживала так звану другу промислову революцію, яку поштовхували традиційна важка промисловість у Біскаї та промисловий розвиток раніше сільських провінцій Наварра й особливо Алави. Промислова експансія, що триває, перетворила Країну Басків на регіон Іспанії з найвищими доходами, приваблюючи тисячі робітників-мігрантів з усієї країни в пошуках роботи та кращого життя. З 1955 по 1975 рр. населення Країни Басків зросло на 60%, переважно через приплив носіїв кастильської мови²³. Це спричинило дедалі більшу маргіналізацію баскської мови та культури і сприяло зростанню ворожості місцевого населення до чужинців.

Імміграція стала однією з найбільш суперечливих проблем для активістів ЕТА, ускладнюючи її спроби поєднати націоналістичну боротьбу з класовою боротьбою та підкреслюючи незграбність її спроб об'єднати етнічний націоналізм із революційним соціалізмом. З одного боку, іммігранти вважалися загрозою для успішного втілення баскського націоналістичного проєкту, а з іншого – вони представляли головну опору соціалістичного проєкту ЕТА, оскільки «пригноблений робітничий клас», до якого намагалася звернутися ЕТА, був переважно небаскського походження, тоді як «капіталістична буржуазія» була етнічно баскською. Члени ЕТА розділилися у підході до питання трудових мігрантів. Дехто зображував трудових мігрантів ворогами та агентами Мадрида, план яких спрямовано на знищення баскської нації. Як зазначив Тсілладергі – один із засновників і найпопулярніших членів ЕТА, «баскський народ приречений на знищення, занурений цією величезною масою з 20 000 іноземців на рік, які об'єктивно сприяють культурному геноциду»²⁴.

Однак існувала й думка про те, що імміграція була світовим явищем, а не результатом злісної стратегії Франко. Деякі члени ЕТА відкрито співчували бідним робітникам, які бу-

²⁰ Heiberg M. The making of the Basque nation... P. 107.

²¹ Carr R., Fusi J. Spain: dictatorship to democracy. London: Allen & Unwin, 1979. P. 160.

²² Heiberg M. The making of the Basque nation... P. 107.

²³ Wayne A. The ETA: Spain's Basque terrorists. New York, 2003. P. 5–6.

²⁴ Ibid.

ли змушені покинути свої домівки в пошуках засобів до існування та роботи. Тим не менш, загроза культурному виживанню пристрасно культивувалася серед націоналістичних кіл, успішно проєктуючи образ країни в агонії. Як зазначив Хуан Аранзаді, катастрофічні та трагічні розповіді про Еускаді, який нібито переживав останні дні існування, широко згадувалися в перших публікаціях ЕТА. Відчуття трагедії підсилювалося ритуальними процесіями на похоронах «мучеників» ЕТА, які становили частину популярного героїчного епосу²⁵.

Успішному підйому баскського радикального націоналізму 1960–1970-х рр. сприяли такі чинники, як страх перед культурним вимиранням, посилений наслідками індустріалізації та модернізації Країни Басків, наявність сильних традицій націоналізму, що існували раніше, і контрпродуктивна політика франкістського режиму. Крім того, повна дискредитація еспаньолізму чи іспанського націоналізму залишила баскських націоналістів безперечними лідерами. За значенням і наслідками для баскського суспільства появу радикального націоналізму у формі ЕТА можна порівняти із появою PNV наприкінці XIX ст.²⁶

ЕТА знову повернула націоналізм у громадську та політичну сферу й суттєво збільшила свою базу підтримки завдяки прямому зв'язку націоналістичних устремлінь з антифранкістською боротьбою. Це забезпечило націоналізму повну монополію на весь політичний спектр регіону. З одного боку був націоналізм PNV, а з іншого – націоналізм ЕТА. Крім того, ЕТА вдалося кинути виклик авторитету та легітимності іспанської держави, позбавивши її монополії на застосування насильства та спровокувавши репресивні дії, використані для подальшої націоналістичної мобілізації.

На початку 1970-х рр. діяльність ЕТА розширилася й почала включати вимогання «революційних податків» з великих підприємств, викрадення людей і збільшення кількості нападів на поліцію та підозрюваних у співпраці з урядом. Її найбільш вражаючий військовий успіх був досягнутий у 1973 р., коли члени організації вбили адмірала Карреро Бланко, офіційного спадкоємця старого диктатора, і таким чином одноосібно посприяли остаточній загибелі франкізму²⁷. За іронією долі, через убивство Бланко ЕТА відштовхнула майбутнє Іспанії від продовження авторитаризму до демократії, що не цілком відповідало її інтересам. Як зауважив Роберт Грем, «заохочення демократії було останнім, чого хотіла ЕТА», оскільки вона покладалася на репресивну державу для підтримки своєї легітимності та підтримки населення²⁸.

Політичні зміни в Іспанії не заважали радикальній течії баскського націоналізму розвиватися. У квітні 1978 р. відбулося заснування організації Herri Batasuna, яка була тісно пов'язана з військовою гілкою ЕТА. У грудні того ж року на референдумі була прийнята нова Конституція Іспанії, що дозволило на певний час стабілізувати ситуацію в країні. Для ЕТА настали кризові роки перехідного періоду. Але протягом 1980-х бойовикам вдалося організовувати ряд терористичних актів по всій країні. Найжахливіший теракт стався в супермаркеті Hipercoг в Барселоні, тоді терористи забрали життя 21 людини. Ця подія стала найбільшою терористичною атакою за всю історію Іспанії.

ЕТА не була єдиною організацією, яка здійснювала викрадення; інші терористичні групи, такі, як GRAPO, також вдавалися до шантажу та викрадень. Троє бізнесменів, викрадених ЕТА (Анхель Берасаді, Хав'єр де Ібарра та Francisco Agín), і один з GRAPO (Publio Cordón), були вбиті своїми поневоловачами. Найдовші викрадення були Хосе Марія Альдаїя, якого утримували в полоні 341 день, Еміліано Ревілья, утримуваний 244 дні, і Косме Делькло, який був позбавлений волі 232 дні. Усі вони залишалися в суворих умовах на час свого викрадення. Проте найдовше тривав полон у чиновника Хосе Антоніо Ортега Лари, який жив під замком у нелюдських умовах у норі під землею 532 дні. Це викрадення, вчинене в ЕТА, не мало економічної мотивації, а було частиною політичного шантажу держави, подібного до того, що сталося з Мігелем Бланко. Ортега Лара був врятований цивільною гвардією 1 липня 1997 р. Однак, Мігель Анхель Бланко був убитий терористами.

Радикальні націоналісти знаходили й інші форми для продовження своєї діяльності. Залишаючись у тіні, вони вдавалися до шантажу власників бізнесу за допомогою так званого «революційного податку» або прямого грабунку для фінансування організації, через що членам сімей бізнесменів і торговців (особливо дітям) було заборонено самостійно відчиняти двері авто, поштових ящиків та навіть дверей власного будинку. Інциденти викрадення або вбивств людей на роботі мали настільки сильний ефект, що багато членів

²⁵ Fusi J. Pluralismo y Nacionalidad... P. 226.

²⁶ Lawlor T., Rigby M. Contemporary Spain. London, 1998. P. 85.

²⁷ Llera F. Los Vascos y la Política. Bilbao, 1994. P. 53.

²⁸ Juaristi J. La Tribu Atribulada. Madrid, 2002. P. 156.

бізнес-спільноти зголошувалися платити ЕТА, знаючи, що плата за безпеку свою і членів сімей може призвести до шантажу або вбивства інших.

Саме терористичні загрози та радикальні дії баскських активістів почали відвертати звичайних людей від ЕТА. Слід відрізнити прихильність басків до ЕТА та PNV. Люди, що підтримували націоналістичні, але досить демократичні вимоги партії до уряду, усе більше відверталися від ЕТА.

Невдоволення та осуд іспанців сягнув небачених масштабів. У 1981 р. утворилася Національна асоціація жертв тероризму Іспанії. Пізніше створюватимуться й інші групи та фонди, поки вони не досягнуть поточної кількості тридцяти організацій. Їхню роботу, яка є ключем до публічної видимості жертв, надихнули чотири основні поняття: справедливість, правда, гідність і пам'ять. Ще одним стовпом делегітимізації тероризму був пацифістський рух, який виник у середині 1980-х рр., ініційований такими групами, як *Gesto por la Paz* (Жест Миру) і *Denon Artean* (Між усіма). Ці групи наважилися демонструвати своє неприйняття тероризму публічно. Члени груп проводили 15-хвилинні мовчазні мітинги в ряді районів у різних містах кожного разу, коли було скоєно нове вбивство чи викрадення. Сотні громадян, включно із жертвами тероризму, брали участь у цих демонстраціях.

Усе це прискорило зміни в політичному секторі, що мали безпрецедентні наслідки. Баскський уряд розробив концепцію врегулювання конфлікту – так званий «пакт згоди», який погодив президент-соціаліст Країни Басків²⁹. Основними принципами цього пакту було визнання множинності баскського суспільства, остаточного припинення діяльності ЕТА, необхідності зміни пенітенціарної політичної системи та легітимізації діяльності демократичних політичних партій. Пакт також містив пункт про поступове звільнення політичних в'язнів. У документі висловлювалася впевненість у тому, що «з тероризмом, як ми його знаємо, покінчено».

У березні 2010 р. була представлена так звана Брюссельська декларація, у якій міжнародні партнери привітали «запропоновані кроки та нову публічну прихильність басків до незалежності виключно політичними та демократичними способами». У цій декларації було запропоновано ЕТА «підтримати це зобов'язання шляхом оголошення остаточного припинення бойових дій»³⁰. Висловлювалося сподівання на те, що іспанський уряд належним чином на це відреагує.

У лютому 2012 р. незалежні партії Країни Басків зібрали загальні збори своїх представників, які висловили глибокий жаль щодо наслідків, спричинених терористичною діяльністю. Так само й угруповання баскських політичних в'язнів у червні того ж року заявило про припинення збройної боротьби: «...ми усвідомлюємо заподіяний біль і вважаємо, що збройну фазу діяльності закінчено»³¹. Вони також закликали до амністії засуджених і самовизначення автономії та висловили сподівання, що процес їх звільнення буде сприяти вирішенню конфлікту.

Від середини 2013 р. ЕТА зробила подальші кроки до роззброєння, однак ці наміри були розцінені іспанським урядом як символічні жести, які не становлять фактичних кроків до повного й безумовного роззброєння. А історичним – хоч і суперечливим – першим кроком до роззброєння стала акція ЕТА 21 лютого 2014 р., коли бойовики добровільно позбулися певної кількості зброї, боєприпасів та вибухових речовин. Щоб підтвердити свої мирні наміри, ЕТА надіслала відео до ВВС. Воно продемонструвало, як члени IVC (International Verification Commission / Міжнародна Наглядова Комісія) оглядають невелику партію зброї, складеної бойовиками³².

Проте, іспанський уряд знову не повірив у щирість намірів ЕТА. Ця акція була сприйнята як символічний жест бойовиків. Із цієї думкою погоджувались іспанські ЗМІ. Деякі консервативних видань назвали цей крок ЕТА «лівоцентристським фарсом». Газета *El Pais* стверджувала, що це був «символічний жест без результатів», оскільки ЕТА вже обіцяла роззброїтися в 2011 р. Підозру у співпраці з ЕТА було висловлено навіть деяким членам IVC та представникам ЗМІ. Їх було викликано до магістрату в антитерористичний суд Іспанії для пояснень.

У липні 2014 р. ЕТА оприлюднила ще одну заяву, в якій заявила, що процес розформування «матеріально-оперативних структур збройної боротьби» завершено і організація має наміри продовжити процес роззброєння арсеналу, що залишився. У цій заяві ЕТА та-

²⁹ Rogelio A. Victims of ETA's terrorism as an interest group: evolution, influence, and impact on the political agenda of Spain. Madrid, 2017. P. 985–1001.

³⁰ Whitfield T. Endgame for ETA: elusive peace in the Basque country. Oxford: Oxford university press, 2014. P. 38–39.

³¹ Lynch O., Argomániz J. Victims of terrorism: a comparative and interdisciplinary study. London, 2017. P. 75–77.

³² The Basque separatist military organisation ETA give up a cache of weapons and explosives in 2014, to the International Verification Commission. 2014. *Daily Mail*. URL: <https://www.dailymail.co.uk/video/news/video-1443271/Basque-separatist-military-ETA-cache-weapons-2014.html>.

кож наголосила, що зосередить свої зусилля на політичних змінах, зокрема про передачу ЕТА членів організації з в'язниць Іспанії та повернення втікачів ЕТА, які все ще проживали за кордоном³³.

Укотре ці заяви були відхилені іспанським урядом, який повторив свої заклики до повного і безумовного роззброєння. Із середини 2014 р. обидві сторони пропонували плани щодо завершення процесу роззброєння ЕТА, але план ще не був прийнятий як ЕТА, так і урядом Іспанії. Одним із таких планів був запропонований лівими прихильниками незалежності, коаліцією *EH Bildu* (раніше просто *Bildu*).

Наступні три роки дискусій та перемовин не привели до остаточної згоди будь-якої зі сторін, обміни заявами та планами ніколи не завершувалися результатом. У 2017 р. ЕТА вкотре заявила про повне роззброєння, цього разу остаточне. Члени організації добровільно передали інформацію щодо таємних місць зберігання арсеналів зброї у Франції та Іспанії, поставивши крапку в питанні роззброєння. Уже в травні 2018 р. ЕТА оголосила про саморозпуск і завершення діяльності.

References

- Castells, L. (1997). 'El nacionalismo vasco (1890–1923) ¿una ideología modernizadora?' [Basque nationalism (1890–1923): a modernising ideology?]. *Ayer*, 28, P. 27–162.
- Conversi, J. (2000). *The Basques, the catalans and Spain: alternative routes to nationalist mobilisation*. Reno, USA.
- Guibernau, M. (1999). *Nations without states: political communities in a Global Age*. Boston, UK.
- Ivanytska, O. (1996). *Politychnyi rozvytok Frankistskoi Ispanii 1939–1975 rr.* [Political development of Francoist Spain in 1939–1975]. Vinnytsia, Ukraine.
- Ivanytska, O. (2024). *Typolohiia ta polityko-pravovi zasady frankizmu: suchasni interpretatsii* [Typology and political and legal foundations of Francoism: modern interpretations]. *EMPIRIO, T. I, 1*, P. 22–32.
- Juaristi, J. (2002). *La Tribu Atribulada* [The attributed tribe]. Madrid, Spain.
- Lawlor, T., Rigby, M. (1998). *Contemporary Spain*. London, UK.
- Llera, F. (1994). *Los Vascos y la política* [The Basques and politics]. Bilbao, Spain.
- Lynch, O., Argomániz, J. (2017). *Victims of terrorism: a comparative and interdisciplinary study*. London, UK.
- Medrano, J. (1995). *Divided nations*. Cornell, USA.
- Medrano, J. (1999). *Naciones divididas: clase, política y nacionalismo en el País Vasco y Cataluña* [Divided nations: class, politics and nationalism in the Basque Country and Catalonia]. Madrid, Spain.
- Muro, D. (2008). *Ethnicity and violence: the case of radical Basque nationalism*. London, UK.
- Pavlyshyna, Yu. (2007). *Vnutrishnia polityka frankistskoho rezhymu v Ispanii 1939–1975 rr.* [The internal policy of the Francoist regime in Spain, 1939–1975]. Kyiv, Ukraine.
- Rogelio, A. (2017). *Victims of ETA's terrorism as an interest group: evolution, influence, and impact on the political agenda of Spain*. Madrid, Spain.
- Suarez Cortina, M. (2006). *La Espana Liberal (1868–1917). Politica y sociedad* [Liberal Spain (1868–1917). Politics and society]. Madrid, Spain.
- Wayne, A. (2003). *The ETA: Spain's Basque terrorists*. New York, USA.
- Whitfield, T. (2014). *Endgame for ETA: elusive peace in the Basque country*. Oxford, USA.

Ричка Юрій Володимирович – аспірант кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету ім. Б. Грінченка (вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, Україна).

Rychka Yurii – postgraduate student at the department of world history at B. Grinchenko Kyiv metropolitan university (18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, 04053, Ukraine).

E-mail: yuriiryczka@gmail.com

Дата подання: 12 вересня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 15 квітня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Ричка, Ю. Баскський націоналістичний рух в Іспанії франкістського періоду (1939–1975). *Сіверянський літопис*. 2025. № 2. С. 54–62. DOI: 10.58407/litopis.250206.

Цитування за стандартом APA

Rychka, Yu. (2025). *Baskskiy natsionalistichnyi rukh v Ispanii frankistskogo periodu (1939–1975)* [Basque nationalist movement in Spain of the Francoist period (1939–1975)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 54–62. DOI: 10.58407/litopis.250206.

³³ Los últimos prófugos de ETA se ocultan en ocho países de tres continentes. *El País*. Madrid, 2023. 27 de agosto. URL: <https://elpais.com/espana/2023-08-27/los-ultimos-profugos-de-eta-se-ocultan-en-ocho-paises-de-tres-continentes.html>.